

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

Ebu'l-Hasan el-Kummî'nin Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl Kullanımı

The Use of Asbâb al-Nuzûl in the Tafsîr of Abu al-Hasan al-Qummi

Yazar / Author

Tuba SARIKAYA

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri

İzmir / TÜRKİYE

tubasarikaaya@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-2993-4088>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 03/04/2024

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 27/06/2024

Makale Yayın Tarihi: 30/06/2024

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Haziran / June

Yıl/Year: 22 Sayı/Issue: 43 Sayfa /Page: 230-243

Atıf/Citation: Sarıkaya, Tuba. "Ebu'l-Hasan el-Kummî'nin Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûlü Kullanımı". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Haziran 2024), 230-243.

<https://doi.org/10.35209/ksuifd.1464364>

●Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

EBU'L-HASAN EL-KUMMÎ'NİN TEFSİRİNDE ESBÂB-I NÜZÛL KULLANIMI¹**Öz**

Âyet veya sûrelerin indirilmesine sebep olan olay, hâdis ve şartları inceleyen esbâb-ı nüzûl, Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması noktasında Ulûmu'l-Kur'ân'ın en önemli unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Erken dönemden itibaren müfessirler, âyetleri açıklarken bir yöntem olarak esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine başvurarak eserlerinde pek çok rivâyete yer vermişlerdir. Bu müfessirlerden biri hicri üçüncü asrın sonunda yaşayan Ebu'l Hasan el-Kummî'dir. Şîî bir müellif olan el-Kummî de esbâb-ı nüzûlü kullanmaktan müstağni kalamamış hem bir rivâyet hem de bir dirâyet tefsiri özelliği taşıyan *Tefsîru'l-Kummî* isimli eserinde çok sayıda esbâb-ı nüzûl rivâyetine yer vermiştir. Bu çalışmada, müfessirin tefsirinde kullandığı esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini tespit ederek söz konusu rivâyetlerdeki sened kullanımı, kaynakları, yöntemi ve bunlar hakkındaki kanaatlerini inceledik. Ebu'l-Hasan el-Kummî'nin, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini mensubu olduğu İmâmiyye mezhebinin görüşleri çerçevesinde kullandığı ve bu ideolojiyi temellendirmek için imâmet, velâyet, ric'at, Ehl-i Beyt'in masumiyeti, Hz. Ali'nin fazileti gibi konuları çeşitli âyetlerle ilişkilendirerek açıklamalarda bulunduğunu tespit ettik.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Ebu'l-Hasan el-Kummî, Esbab-ı Nüzûl, Şîâ, Mezhebî Taassub.

The Use of Asbâb al-Nuzûl in the Tafsîr of Abu al-Hasan al-Qummi

Abstract

Asbâb al-Nuzûl, which examines the events, incidents and conditions that caused the revelation of verses or surahs, is one of the most important elements of Ulûm al-Qur'ân in terms of understanding the Holy Quran. From the early period onwards, mufassirin/commentators have used the narrations of asbâb al-nuzûl as a method of explaining the verses and included many narrations in their works. One of these commentators was Abu al-Hasan al-Qummi, who lived at the end of the third century hijri. al-Qummî, a Shi'ite author, did not refrain from referring to asbâb al-nuzûl and in his Tafsîr; al-Kummî, which is both a narration and a dirâyah (reason-based) exegesis, he included many narrations of asbâb al-nuzûl. His tafsir has not yet been the subject of an academic research in terms of asbâb al-nuzûl, so in this study, we first identified the asbâb al-nuzûl narrations used by al-Qummi in his tafsir. We then examined the use of isnâd, their sources, method in these narrations and his ideas about them. We have determined that Abu al-Hasan al-Qummi used the narrations of asbâb al-nuzûl within the framework of the views of the Imâmiyya sect to which he belonged and he explained issues such as imâmah, wilâyah, rij'at, the innocence of Ahl al-Bayt, and the virtue of Ali, in order to justify this ideology, by linking them to various verses.

Keyword: Tafsîr, Abu al-Hasan al-Qummi, Asbâb al-nuzûl, Shia, Sectarian Fanaticism.

Giriş

İslâm düşünce geleneğinin oldukça erken dönemlerinde özellikle siyasî hâdiselerin neticesinde birbirinden farklı din ve tarih algısı, anlayışı ve yorumları ortaya çıkmış, bu farklılıklar beraberinde itikadî ve amelî mezhepleri doğurmuştur. Her mezhep mensubu, kendi düşüncelerine sadık kalarak İslâm'ı yorumlamaya çalışmış ve dolayısıyla mezhebî görüşlerini aksettiren eserler telif etmişlerdir.² Bu eserlerde hemen her müellifin en çok başvurduğu kaynaklardan biri Kur'ân âyetleri olmuş, ilgili âyetler veya bunların yorumlanması yoluyla yahut destekleyici rivâyetlere başvurmak suretiyle tefsir gelenekleri oluşmuştur. Bu tefsir geleneklerinden biri de Şîî tefsir geleneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslan Habibov, tarihsel süreçteki birtakım değişim ve dönüşümün neticesi ile metot farklılıklarını da dikkate alarak Şîî tefsir geleneğini dört döneme ayırmış ve hicrî ilk dört asrı "İlk Dönem veya Birinci Rivâyet Dönemi" olarak isimlendirmiştir.³

¹ Bu çalışma yazarın "Esbâb-ı Nüzûl Tespitinde Müfessir Algısı -İlk Üç Asır-" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Hâlis Albayrak, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Şule Yayınları, 2016), 100.

³ Aslan Habibov, "İmâmiyye Şîası'nın Tefsir Tarihi ve Günümüze Ulaşan En Eski Şîî Tefsirler", *Çukurova Üniversitesi*

Habibov'un "İlk Dönem veya Birinci Rivâyet Dönemi" olarak isimlendirdiği bu asırlar, ahbârî düşüncenin hâkim olduğu ve tefsirin kaynağının imamlardan nakledilen rivâyetlere dayandığı bir dönemdir.⁴ Bu dönem içerisinde yer alan ahbârî müfessirler arasında Câbir el-Cû'ffî (ö. 128/746), Ebân b. Tağlib (ö. 141/758), Ebû'l-Cârûd Ziyâd b. Münzir (ö. 150/767 [?]), Ebû Hamza es-Sumâlî (ö. 150/767) Yunus b. Abdurrahman (ö. 208/823), Muhammed b. Ebî 'Umeyr (ö. 217/832), Hasan b. Mahbûb (ö. 224/839), Muhammed b. Hasan es-Saffâr (ö. 290/902), İbn Fûrat el-Kûfî (310/923 [?]), Ayyâşî (ö. 320/932 [?]), İbn Huccâm (ö. 328/939' dan sonra) ve Şeyh Sadûk (ö. 381/991) yer almaktadır.⁵

Ebu'l-Hasan el-Kummî de bu dönemde yaşamış müfessirlerden biridir. Tam adı Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim b. Hâşim el-Kummî (ö. 307/920?) olup İsnâaşeriyye Şîası'nın on birinci imamı Hasan el-Askerî'nin muasıdır.⁶ Ebu'l-Hasan el-Kummî'nin hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlı olmakla birlikte ilk eğitimini babası İbrahim b. Hâşim'den aldığı ve dolayısıyla küçük yaştan itibaren ilimle meşgul olmaya başladığı bilinmektedir. Çağdaş Şîî tabakât müelliflerinden Şeyh Abbas el-Kummî (1360/1941), Ebu'l-Hasan el-Kummî'nin babası İbrahim'in Kûfe'den Kum şehrine taşındığını ve Kûfelilerin rivâyetlerini Kum'da yaydığını belirtmiş ve *Şeyhu'l-Kummiyyîn* olarak isimlendirildiğini söylemiştir.⁷ Daha sonra Ebu'l-Hasan el-Kummî, döneminin önemli âlimlerinden Sâlih b. es-Sindî, Muhammed b. İsa, Muhammed b. İsa b. Ubeyd el-Yukaytînî, Hârûn b. Müslim ve başkalarından ilim öğrenmiştir.⁸

Ebu'l-Hasan el-Kummî, ömrünün ortalarında gözlerini kaybetmiştir.⁹ Şeyh Sadûk'un *Uyûnu Ahbâru'r-Rıza* adlı eserinde Hamza b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer'den, "Ali b. İbrahim b. Hâşim 307 yılında bize haber verdi..." şeklindeki rivâyetten yola çıkılarak Ebu'l-Hasan el-Kummî'nin, 307'den sonra vefat ettiği tahmin edilmektedir.¹⁰ Çağdaş araştırmacılardan Çalışkan ve Ayâzî de el-Kummî'nin 307 yılında vefat ettiği kanaatindeyken,¹¹ Muhammed Hâdî gibi bazı araştırmacılar vefatını daha ileri bir zamana tarihlendirmişlerdir.¹² Şu kadar var ki, el-Kummî'nin 307 yılından sonra hayatta olduğuna dair bir işaretin olmaması onun söz konu yıl civarında vefat

İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/1 (2008), 207-251. Diğer dönemler sırasıyla "Orta Dönem/Birinci Rivâyet Dönemi (IV-XI. asır), Son Dönem/İkinci Rivâyet Dönemi (XI-XIII. asır) ve Çağdaş Dönem/İkinci Rivâyet Dönemi (XIVXV. asır)".

⁴ Dinî hükümlerin uygulanmasında farklı metotlar geliştirilmesi sonucu oluşan Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y ayrımının bir benzeri Şîî fırkalar içerisinde Ahbârîlik ve Usûlîlik şeklinde tezahür etmiştir. Nitekim dinî hükümlerin uygulanmasında yalnızca imamlardan gelen ahbâr ile yetinen Ahbârî düşüncenin karşısında, toplumun ihtiyaçlarını gözetken ve fikhî-i'tikâdî konularda akli esas alarak istidlal metodunu kullanmaya başlayan Usûlî düşünce yer almaya başlamıştır. Metin Yurdağur, "Ahbâriyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/490-491; Habib Kartaloğlu, "İmamiyye'de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması: Şeyh Saduk ve Şeyh Müfid Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/24 (2011), 193-216.

⁵ Detaylı bilgi için bk. Aslan Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 14-23.

⁶ Seyyid Muhammed Alî Ayâzî, *el-Müfessirûn Hayâtuhum ve Menhecuhum* (Tahran: Vizâratu's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-İslâmî, 1386), 2/572; İhsân Emîn, *et-Tefsîr bi'l-Me'sur ve Tatavvuruhu inde's-Şiati'l-İmamiyye* (Beyrût: y.y., 2000), 404.

⁷ Ayâzî, *el-Müfessirûn Hayâtuhum ve Menhecuhum*, 2/571; Şeyh Abbâs b. Muhammed Abbâs el-Kummî, *el-Kunâ ve'l-Elkâb* (Tahran: Mektebetu's-Sadr, ts.), 3/85.

⁸ Diğer hocaları hakkında bk. es-Seyyidu'l-Ekber Ebu'l-Kâsım el-Mevsûî el-Hûî, *Mu'cemu ricâli'l-hadîs* (Necef: Mektebetu'l-İmâm el-Hûî, ts.), 12/212-214.

⁹ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Alî en-Necâşî, *Ricâlu'n-Necâşî*, thk. Mûsâ eş-Şebîrî ez-Zincânî (Kum: Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1997), 360.

¹⁰ Emîn, *et-Tefsîr bi'l-Me'sur ve Tatavvuruhu inde's-Şiati'l-İmamiyye*, 404; Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı*, 68.

¹¹ Ayâzî, *el-Müfessirûn Hayâtuhum ve Menhecuhum*, 2/570; İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulu, 2012), 89.

¹² Muhammed Hâdî, Kummî'nin vefatını 329 olarak kabul etmektedir. bk. Muhammed Hâdî Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn fî sevbihi'l-Kaşîb* (b.y.: el-Câmiatü'r-ridâviyye li'l-ulûmi'l-islamiyye, 1418), 325.

ettiği kanaatini güçlendirmektedir.

Şîa'nın hadis, fıkıh, tarih ve tefsirde en muteber alimlerinden biri olarak kabul edilen¹³ ve İmâmiyye mezhebine mensup olan¹⁴ Ebu'l-Hasan el-Kummî, ez-Zehebî (748/1348), İbn Hacer el-Askalânî (852/1449) ve ed-Dâvudî (945/1539?) gibi âlimler tarafından Muhammedî olarak zikredilmiştir.¹⁵ Muhtemelen bu ifadeyle müellifin, İmâmiyye mezhebine mensubiyeti kastedilmiştir.

İmâmiyye Şîası'na mensup tarih ve biyografi âlimi Ahmed b. Alî en-Necâşî (450/1058),¹⁶ *Ricâlu'n-Necâşî* isimli eserinde el-Kummî'yi "Hadiste sika, sağlam, güvenilir ve sahîhu'l-mezhep" olarak zikretmiştir.¹⁷ el-Kummî'den Ahmed b. Ziyâd b. Ca'fer el-Hemedânî, Hasan b. Hamza el-Alevî, Muhammed b. Musa b. el-Müvekkil rivâyette bulunmuştur. Talebeleri arasında öne çıkanlardan biri de İmâmiyye Şîa'sının dört temel hadis kitabından *el-Kâfî*'nin müellifi Muhammed b. Yâkub el-Kuleynî (329/941)'dir.¹⁸ el-Kuleynî, hocasının rivâyetlerini *el-Kâfî* isimli eserinde yoğun bir şekilde kullanmıştır.¹⁹ Bu durum onun tefsirdeki otoritesinin yanı sıra hadis alanındaki yetkinliğini de göstermektedir.

Kaynaklarda pek çok eser kaleme aldığı zikredilen Ebu'l-Hasan el-Kummî'nin yalnızca tefsiri günümüze ulaşmıştır.²⁰ Onun bu eseri *Tefsîru'l-Kummî* adıyla ilk kez h. 1313 yılında müstakil olarak, h. 1315 yılında *Tefsîru'l-Hasan el-Askerî* ile birlikte, 1404 yılında ise Seyyid Tayyib el-Müsevî el-Cezâirî'nin tashihi ile ve son olarak da bir heyet tarafından yeniden tahkik ve tashih edilerek 1412 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.²¹ Biz bu çalışmamızda tefsirin Kum baskını esas almayı uygun gördük.

1. Esbâb-ı Nüzûl Kullanımı

Hz. Peygamber'in vefatının ardından tartışmalara konu olan hilâfet ve imâmet meselesi, Müslümanlar arasında meydana gelen ilk önemli siyasî ihtilaf olarak bilinmektedir.²² Şîa, imâmeti mezhebin temel doktrini olarak kabul etmiş, Hz. Ali'nin hakkı olan imâmetin gasp edildiği iddiasında bulunmuştur.²³ Onat'ın ifadesiyle "Şîa, problemi Allah'a çözdürtmek istemiş, ortaya kocaman bir imâmet nazariyesi, nass ve tayinle gelen masum imamlar çıkmıştır."²⁴ Böylece Şîa imâmeti nass ile temellendirerek Hz. Peygamber'den sonra ilk halifenin Hz. Ali olması gerektiği-

¹³ Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 87.

¹⁴ Âdil Nüveyhîz, *Mu'cemu'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslam hatte'l-Asri'l-Hâdir* (Beyrût: Müessesetü Nüveyhid es-Sekâfiyye, 1988), 349.

¹⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl* (Beyrût: Dârü'l Ma'rife, ts.), 3/111; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân* (b.y.; Mektebetü'l-Matbûati'l-İsâmiyye, ts.), 5/377; Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısrî ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn* (Beyrût: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/392.

¹⁶ Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Mustafa Öz, "Necâşî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/475.

¹⁷ Necâşî, *Ricâlu'n-Necâşî*, 260.

¹⁸ el-Hûî, *Mu'cemu ricâli'l-hadîs*, 12/214.

¹⁹ Muhammed Muhsin b. Alî b. Muhammed Rızâ Âga Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerîa ilâ tesânîfi's-Şîa* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1983), 4/302.

²⁰ Kummî'nin eserleri için bk. Ayâzî, *el-Müfessirîn Hayâtuhum ve Menhecuhum*, 571; Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *el-Fihristu kütübî's-Şîa ve usûlihîm ve esmâu'l-musannifîn ve eshâbi'l-usûl*, thk. Seyyid Abdulazîz et-Tabâtabâî (Kum: Mektebetü'l-Muhakkiki't-Tabâtabâî, 1420), 266-267.

²¹ Ayâzî, *el-Müfessirîn Hayâtuhum ve Menhecuhum*, 570.

²² Adnan Demircan, *Hz. Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı* (İstanbul: Beyan, 1996), 9; Şaban Öz, "Şîi İnançların Zuhur ve Şekillenmesinde Tarihî Hâdiselerin Rolü", *Diyanet İlmî Dergi* 44/3 (2008), 73-86.

²³ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasî-İtikâdî İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu, 2011), 93.

²⁴ Hasan Onat, "Şîi İmâmiyet Nazariyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/1-2 (1992), 89-110.

ni ispatlamaya çalışmışlardır.

Ebu'l Hasan el-Kummî de mezhebinin temel prensibini göz önünde bulundurarak eserinde pek çok âyetin sebep-i nüzûluna bu doğrultuda yer vermiştir. Örneğin Mâide Sûresi'nin “*Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz*”²⁵ âyeti ile ilgili kaynak ve senede yer vermeksizin şu hâdiseyi nakletmektedir: “Hz. Ebû Bekîr, henüz içki haram kılınmamışken, içki içerek sarhoş oldu. Ardından şiir okumaya ve Bedîr’de ölen müşrikler için ağlamaya başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Allah’ım sarhoşluk ondan uzaklaşınca dek onun dilini tut ki konuşmasın.” dedi.”²⁶ Âyete dair aktardığı sebep-i nüzûlde müellif, Hz. Ebû Bekir’in içki içtiğini üstelik müşrikler adına ağladığını zikretmektedir. Oysaki genel kabul Hz. Ebû Bekir’in Cahiliye ve nübüvvet döneminde içki içmediğidir.²⁷ Müellifin bu rivâyeti tercih etmesinin arka planında muhtemelen Şîa’nın, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in Hz. Ali’den imâmeti gasp ettiği şeklindeki mezhep düşüncesi yatmaktadır.

Müellif, Hz. Ebû Bekir’in kızı olmasının yanı sıra Cemel’deki tutumundan dolayı Hz. Âişe’ye de küfür ve fâsıklık gibi çeşitli ithamlar yöneltmiştir. “*Ey iman edenler! Size yoldan çıkmış biri haber getirirse, bilmeden bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin delilini ve doğruluğunu araştırın*”²⁸ âyetiyle ilgili kaynak ve sened belirtmeksizin nakletmiş olduğu sebep-i nüzûl rivâyetini bu bağlamda ele alabiliriz. Ebu'l-Hasan el-Kummî, âyetin Hz. Peygamber’in oğlu İbrahim’in annesi Mâriye hakkında indiğini zikreder. Hâdiseye göre Hz. Âişe, İbrahim’in babasının, İbn Cüreyh el-Kıptî olduğunu Hz. Peygamber’e söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber çok kızar ve bu iddiayı araştırması için Hz. Ali’yi görevlendirir. Hz. Ali iddiayı sorgulamak için hareket edince İbn Cüreyh Hz. Ali’den korkar ve orada bulunan bir hurma ağacına tırmanır. Hz. Ali de onun peşinden gidince bir anda İbn Cüreyh’in kıyafeti açılır ve Hz. Ali, İbn Cüreyh’in hadım olduğunu görür. Bu durumu Hz. Peygamber’e bildirince de söz konusu âyet nâzil olur.²⁹ Görüldüğü üzere Ebu'l-Hasan el-Kummî, naklettiği bu rivâyetle Hz. Âişe’yi hem bir fasık hem de Mâriye’ye karşı bir müfteri olarak göstermiştir.

Bir diğer örnek ise Hz. Âişe’nin zina iftirasına uğradığı, *İfk Hadisesi* olarak bilinen olayın yeniden kurgulanması üzerinedir. Nûr Sûresi’nin 11. âyeti “*Evet, o ağır iftirayı uyduranlar, sizin içinizden bir gruptur. Bu iftirayı kendiniz için kötü bir şey sanmayın. Aksine o sizin için bir hayırdır. Onlardan her biri işledikleri günahı yüklenecektir. İçlerinden o günahın en büyüğünü üstlenene ise ağır bir azap/ceza vardır*” ve devamındaki âyetlerin nüzûl sebebine dair haberler pek çok kaynakta da belirtildiği üzere Hz. Âişe’nin masumiyetini açıklamaktır.³⁰ Ancak Ebu'l-Hasan el-Kummî, Muhammed b. Ca’fer’den – Muhammed b. İsâ – Hasan b. Ali b. Faddâl – Abdullah b. Bekîr

²⁵ el-Mâide 5/90.

²⁶ Ebu'l Hasan Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî* (Kum: Müessesetü'l-İmâmü'l-Mehdî, 1435), 1/263-264.

²⁷ Mustafa Baktır, “İçki”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000), 21/458-462; Asım Sarıkaya, “Hz. Ebû Bekir’in İslâm Öncesi Hayatı”, *Hazreti Ebu Bekir* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019), 15.

²⁸ el-Hucurât 49/6. Ayetlerin çevirisinde DİB Kur’an-ı Kerim Meâli ve M. Hamîdullah’ın Aziz Kur’an çevirisinden yararlanılmıştır. bk. Muhammed Hamîdullah, *Aziz Kur’an -Çeviri ve Açıklama-*, ed. Ahmet Baydar, çev. Abdülaziz Hatip, Mahmut Kanık (b.y.: y.y., ts.), 398; *Kur’an-ı Kerim Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (İstanbul: DİB Yayınları, 2017), 551.

²⁹ el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 3/997-998.

³⁰ Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehâte (Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâs, 2002), 3/189-190; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te’vili âyi'l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Beyrut: Dâru Hicr, 2001), 17/211.

– Zürâre-Ebû Ca'fer kanalıyla muttasıl bir senedle naklettiği rivâyetle, Hucurât Sûresi'nin 6. âyetinde olduğu gibi Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'e, oğlu İbrahim'in babasının İbn Cüreyh olduğunu söyleyerek Mâriye'ye zina isnadında bulunmasını sebep-i nüzûl olarak göstermektedir. Dolayısıyla müellife göre söz konusu âyetler Hz. Âişe'nin değil, Mâriye'nin masumiyetini ispatlamak için nâzil olmuştur.³¹

Ebu'l Hasan el-Kummî, zikredilen örneklerde de görüldüğü üzere Hz. Ali'nin imâmetine karşı bir tutum sergilemeyi yahut sergilememeyi ashaba yönelik eleştirilerinde temel prensip olarak benimsemiş ve bu tutumunu esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine de yansıtmıştır. Müellifin, Sahabeyi yermek amacıyla kullandığı bir başka sebep-i nüzûl rivayeti Nûr Sûresi'nin 48-50. âyetleri hakkındadır.³² Ebu'l Hasan el-Kummî, babası İbrahim b. Hâşim'den – İbn Ebî Umeyr – İbn Sinân – İbn Ebî Abdullah kanalıyla naklettiği rivâyete göre âyetlerin Hz. Ali ve Hz. Osman'ın bir bahçe konusunda tartışmaları üzerine indiğini zikreder. Hz. Ali hakem olarak Hz. Peygamber'i teklif etmiştir. Ancak Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman'a "Resulullah'ı hakem kılalım deme. Çünkü Resulullah, senin aleyhine, onun da lehine hüküm verir. Ona İbn Şeybe'yi hakem kılmayı teklif et." deyince Hz. Osman da "Hakem olarak yalnızca İbn Şeybe'den razı olurum" dedi. Bunun üzerine İbn Şeybe de "Semadan vahiy aldığı konusunda Muhammed'e güveniyorsunuz ama hükümler konusunda ona itimat etmiyorsunuz." dedi.³³ Anlaşıldığı üzere bu rivâyet Hz. Osman'ın nübüvvetle ilgili kuşkuların olduğu ve menfaati söz konusu olduğunda bu durumun apaçık ortaya çıktığı, dolayısıyla Hz. Osman'ın imanının nifak üzere olduğu izlenimini vermeyi amaçladığı düşünülebilir. Kuşkusuz Hz. Osman'ın halife seçilmesi ve zamanında yaşanan siyasî hadiseler bu rivâyetlerin oluşumunda etkili olmuştur. Müellif, buna benzer bir haberi "(Ey Muhammed!) Sana indirilen Kur'an'a ve senden önce indirilene inandıklarını iddia edenleri görmüyor musun? Tâğût'u tanımamaları kendilerine emrolunduğu halde, onun önünde muhakeme olmak istiyorlar. Şeytan da onları derin bir sapıklığa düşürmek istiyor"³⁴ âyetine dair aktardığı nüzûl sebebinde de kullanmaktadır. Bu haber yukarıda yer verdiğimiz Hz. Osman rivâyetine oldukça benzeyen bir hakem olayı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak müellif bu rivâyette kaynak ve senede yer vermemektedir. Söz konusu rivâyete göre Zübeyr b. Avvâm Yahudi bir kimseyle tartışmış ve hakem olarak İbn Şeybe'ye başvurmayı önermiştir. Yahudi ise buna rıza göstermeyerek hakem olarak Hz. Peygamber'i teklif etmiştir.³⁵ el-Kummî'nin bu rivâyetle Hz. Peygamber'in halasının eşi Zübeyr'i, Hz. Osman'a benzer bir ithamla karşı karşıya bırakmak istediği görülmektedir. Zübeyr'in Cemel'de Hz. Ali'nin karşısında ordunun komutanlarından biri olarak yer alması ve Şîa'ya göre imâmete karşı bir tutum içerisinde olması böyle bir rivâyetin kullanılmasında belirleyici olduğu kanaatini oluşturmaktadır.

Ebu'l Hasan el-Kummî'ye göre Hz. Peygamber her fırsatta Hz. Ali'nin velâyetini Müslümanlara hatırlatmıştır. Bizzat Hz. Peygamber'in kendisinin işaret ettiği ve Şîa'nın mütevatir olarak kabul ettiği Gadîr-i Hum'da gerçekleşen konuşması, el-Kummî nezdinde Hz. Ali'nin velâyeti konusunda en açık delillerindendir. Nitekim bu konuşma pek çok âyetin esbâb-ı nüzûl rivâyetle-

³¹ Rivâyetin detayları için bk. el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/702-703.

³² "Aralarında hüküm vermesi için Allah'a (Kur'an'a) ve peygambere çağırıldıkları zaman, bir de bakarsın ki içlerinden bir grup yüz çevirmektedir. Ama gerçek (verilen hüküm) kendi lehlerinde ise, boyun eğerek ona gelirler. Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe ve tereddüde mi düştüler? Yoksa Allah ve Resûlünün kendilerine karşı zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, işte onlar asıl zalimlerdir."

³³ el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/713.

³⁴ en-Nîsâ 4/60.

³⁵ el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/208.

rine konu olmuştur. Örneğin “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kafirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir*”³⁶ âyetinin sebab-i nüzûlü müellife göre Hz. Ali'nin velâyetine işaret etmektedir. Ebu'l Hasan el-Kummî'nin kaynak ve sened belirtmeksizin söz konusu âyet bağlamında naklettiği hâdis, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye gitmek üzere yola çıktığında Gadîr-i Hum'da konaklaması sırasında gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin elini tutarak kaldırır ve “Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım ona dost olana dost, düşman olana düşman ol, yardım edene sen de yardım et, onu terk edeni sen de terk et, onu seveni sen de sev.” ardından başını göğe kaldırarak “Allah'ım onlara şahid ol, ben de şahid olanlardanım” dediği zikredilir. Âyetteki ifadelerden yola çıkılarak, Hz. Ali'nin velâyetinin insanlara tebliğ edildiği takdirde Hz. Peygamber'in elçilik görevini yerine getirmiş olacağı kanısına varılmaktadır. Öyle ki müellife göre Hz. Ali'nin velâyeti, Hz. Peygamber tarafından bizzat ifade edilmiştir. Zikredilen sebab-i nüzûl rivâyetinin devamında Hz. Ömer'in de yer aldığı görülür. Böylece Hz. Ömer de Hz. Peygamber'in söz konusu sözlerine şahitlik etmiştir. Nitekim Hz. Ömer, “Ey Allah'ın Rasûlü, bu Allah'tan mıdır yoksa Rasûlünden midir?” diye sorması üzerine Hz. Peygamber, “Hem Allah'tan hem de Rasûlündendir.” cevabını vermiştir. Ardından Hz. Peygamber Hz. Ali için mü'minlerin emiri, müttakilerin imamı olduğunu ve kıyamet gününde onun sırat köprüsünde oturacağını, onun dostlarının cennete, düşmanlarının ise cehenneme gideceğini zikretmiştir.³⁷

Müellif, Nahl Sûresi'nin 91. “*Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı bilir*” âyetinin sebab-i nüzûlünü aynı şekilde Hz. Ali'nin velâyetiyle ilişkilendirmiştir. Babası İbrahim b. Haşim'in, Ebû Abdullah'a ref³⁸ ettiği rivâyete göre Gadîr-i Hum'da Hz. Ali'nin velâyetinin bildirilmesi emredilince Hz. Peygamber, sahâbeden Hz. Ali'yi Emîru'l-mü'minîn olarak selamlamalarını ister. Orada bulunanların, bu emrin Allah'tan mı yoksa Rasûlünden mi geldiğini sormaları üzerine Hz. Peygamber, “Hem Allah'tan hem de Rasûlünden” cevabını verdi. Ardından Hz. Ali için Emîru'l-mü'minîn, İmâmu'l-muttakîn olduğunu ve kıyamet gününde onun sırat köprüsünde oturacağını, onun dostlarının cennete, düşmanlarının ise cehenneme gideceğini zikretti.³⁹ Görüldüğü üzere Nahl Sûresi'nin 91. âyeti ve Mâide Sûresi'nin 67. âyeti ile ilgili rivâyetler benzer ayrıntılar içermektedir. Ancak Mâide Sûresi'nde, söz konusu emrin Allah'tan mı yoksa Rasûlünden mi geldiğini soran kimsenin Ömer olduğu zikredilirken burada isim verilmeyerek ashaptan biri denilmiştir. Ayrıca bu rivâyetlerle Hz. Ali'nin imâmet iddiası, apaçık bir şekilde Hz. Peygamber'in hayatta olduğu döneme kadar uzandırılmakta ve hatta Hz. Peygamber'in bu çağrısına karşı çıkılmasını müsamaha ile karşılamadığı anlaşılmaktadır.

Sahabenin Hz. Ali'nin imâmetine karşı çıkmasıyla ilgili müellif, babası İbrahim b. Hâşim'den – Safvân b. Yahyâ – Alâ – Muhammed b. Müslim-Ebû Ca'fer kanalıyla Mâide Sûresi'nin 3. âyetinin “*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim*”⁴⁰ pasajında yine bir sebab-i nüzûl nakletmiştir. Diğer bir deyişle el-Kummî bu âyetin sebab-i nüzûlünü de Hz. Ali'nin velâyetiyle ilişkilendirir.

³⁶ el-Mâide 5/67.

³⁷ Rivâyetin detayları için bk. el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/252-256.

³⁸ Ref, “Bir hadisi, senedli veya senedsiz, Hz. Peygamber'e nisbet (ederek rivayet) etmek.” demektir. Ancak şii müelliflere göre bir rivâyetin sahih olmasının temel şartı, rivâyetin imamlardan birine dayanmasıdır. bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2015), 251-252.

³⁹ el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/557.

⁴⁰ el-Mâide 5/3.

dirmiş olup Kurâil-Ğamîm'de Hz. Ali'nin velâyetinin açıklanmasından sonra Allah'ın buyurduğu son farzın velâyet olduğu bundan sonra da herhangi bir emrin söz konusu olmayacağını belirtmiştir.⁴¹ Ancak âyetin muhtevasına bakıldığında yenilmesi haram olan etler, fal oklarıyla kısmet arama gibi çeşitli emir ve yasakların konu olduğu, velâyetle ilişkilendirmenin bir ihtimal dahilinde dahi olmadığı görülmektedir. Aynı şekilde Hûd Sûresi'nin 12. âyetinin "(Ey Muhammed) belki de sen, (müşriklerin) "Ona bir hazine indirilseydi veya beraberinde bir melek gelseydi ya!" demelerinden dolayı sana vahyolunanlardan bir kısmını göz ardı edeceksin ve o yüzden göğsün daralacak. Fakat sen, ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir" sebab-i nüzülü de el-Kummî'ye göre velâyetle bağlantılıdır. Babası İbrahim b. Haşim'den – Nadr b. Süveyd – Yahyâ el-Halebî – İbn Miskan – Umâre b. Süveyd – Ebû Abdullah kanalıyla naklettiği rivâyete göre bir gün Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye, "Ey Ali, bu gece Allah'tan seni vezirim yapmasını istedim, yaptı. Vasım yapmasını istedim, yaptı. Seni ümmetime halife yapmasını istedim, yaptı." demiş, bunun üzerine orada bulunan ashaptan bir adamın "Vallahi eskimiş köhne bir kapta bulunan bir sa' hurma Muhammed'in, Rabbinden istediği şeyden daha hayırlıdır. Kendisini destekleyecek bir melek ya da içinde bulunduğu fakirlikten onu kurtaracak mal varlığı isteseydi ya! Ancak o, Rabbinden sadece Ali'yi istedi. Halbuki Allah, onun duasını hak da olsa batıl da olsa kabul edecekti" şeklinde yanıt vermesi üzerine söz konusu âyet nâzil olmuştur.⁴² Oysaki gerek âyetin siyâk-sibâkı gerekse müfessirlerin genel kanısı bu âyetlerin muhatabının imâmet karşıtı sahabîler değil, müşrikler olduğudur.⁴³ Ebu'l Hasan el-Kummî, rivâyet etmiş olduğu sebab-i nüzülle Hz. Ali'nin velâyetini, hilâfetini bir kez daha Hz. Peygamber'in bizzat kendisi ifade etmişçesine âyet bağlamında delillendirmiştir. Aynı şekilde müellif, Kıyâmet Sûresi'in 31-34. âyetlerini⁴⁴ kaynak ve sened belirtmeksizin Hz. Ali'nin velâyeti konusunda referans olarak kullanmıştır. Söz konusu âyetlerin sebab-i nüzülü olarak Gâdir-i Hum'da Hz. Peygamber'in insanlara, Allah'ın Hz. Ali'nin imâmetini tebliğ etmesini konu edinmektedir. Bu rivâyette Muaviye, Muğire b. Şu'be, Ebu Mûsâ el-Eş'ârî gibi isimlerin de yer aldığı bir grup sahâbi bunun üzerine toplanmışlar ve kendi aralarında Ali'nin imâmetine razı olmayacakları, Hz. Peygamber'in sözünü de kabul etmeyecekleri konusunda anlaşmışlardır.⁴⁵ Görüldüğü üzere bu örnek, yukarıdakilerden farklı olarak, imâmet çağrısına sahabenin erken dönemden itibaren bir tutum ve yaklaşım sergilemeye başladıklarını hatta bir girişimde bulduklarını dahi göstermiştir. Diğer bir deyişle müellife göre velâyet karşıtlığı nübüvvet döneminde bireysel bir tavır, hareket olmasının ötesine geçerek bazı sahabîlerin karar olarak kollektif hareket ettiği hal almıştır.

Ehl-i Beyt'e dair esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine de yer veren müellif, Zümer Sûresi'nin 53. âyetinin "De ki: Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" Ehl-i Beyt hakkında nâzil olduğunu -Şîatu Emîri'l-Mü'minîn olarak ifade etmiştir- ve Allah'ın kıyamet gününde bir kimsenin Hz. Fâtıma'nın soyunun tüm insanların yöneticisi/velisi konumunda olduğunu bilmediği konusunda özrünü kabul etmeyeceğini nakletmektedir.⁴⁶

⁴¹ el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/239.

⁴² el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/464.

⁴³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 15/258.

⁴⁴ "O, (Peygamberi) doğrulamamış, namaz da kılmamıştı. Fakat yalanlamış ve yüz çevirmişti. Sonra da kasıla kasıla ailesine gitmişti. "Bu azap sana layıktır, layık! Evet, layıktır sana, layık!" denecektir."

⁴⁵ el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 3/1119-1120.

⁴⁶ el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 3/900.

Ebu'l Hasan el-Kummî'nin nakletmiş olduğu esbâb-ı nüzûl rivâyetleri incelendiğinde dikkat çekici bir diğer konu ise Benî Ümeyye karşıtlığını yansıtan pek çok rivâyete yer vermesidir.⁴⁷ Bu bağlamda müellif, kaynak ve sened belirtmeksizin Nîsâ Sûresi'nin 139. âyetinin⁴⁸ muhatabının Benî Ümeyye olduğunu zikretmiştir. Ona göre Benî Ümeyye mensuplarının, iktidarın Benî Hâşîm'e verilmesi noktasında Hz. Peygamber'e muhalefet etmeleri üzerine söz konusu âyet nüzûl olmuştur.⁴⁹ Aynı şekilde Enfâl Sûresi'nin 55.⁵⁰ âyetini de Ca'fer b. Ahmed'ten – Abdülkerim b. Abdürrahîm – Muhammed b. Ali – Muhammed b. Fudayl – Ebû Hamza – Ebû Ca'fer kanalıyla Benî Ümeyye hakkında nâzil olduğunu ve onların mahlukatın en kötülerini olduğunu, onların iman etmedikleri gibi Kur'ân-ı Kerim'in batınını da inkâr ettiklerini kaydetmiştir.⁵¹ Son olarak İsrâ Sûresi'nin 60. ayetini de⁵² bu doğrultuda ele alabiliriz. el-Kummî'ye göre âyetin inmesine sebep olan olay şöyle gerçekleşmiştir; Hz. Peygamber rüyasında, maymunların minberine tırmandığını görünce çok üzüntü duydu ve son derece canı sıkıldı. Bunun üzerine Allah onların Benî Ümeyye olduğunu bildiren âyeti indirdi."⁵³ Görüldüğü üzere nakledilen sebep-i nüzûlle Benî Ümeyye hakir görülmüştür.

Bu konuda değinmemiz gereken bir diğer husus, Benî Ümeyye karşıtlığı içeren esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin önceki örneklerde verilen rivâyetler gibi ilgili âyetlerin bağlamına bakılmaksızın nakledilmiş olmasıdır. Özellikle de söz konusu âyetlerin rivâyetlerden bağımsız olarak olumsuz nitelermeler içermesi, diğer bir deyişle muhataplarını uyaran, tehdit eden âyetlerle Benî Ümeyye arasında doğrudan bağlantı kurulmuş olması, rivâyetle âyetlerin ilişkilendirilmesinde bilinçli bir tutum sergilendiğini gösteren bir diğer önemli husustur. Nitekim onlara yönelik ithamlar dînî inkâra kadar uzanmıştır.

Müellif her ne kadar eserini benimsediği mezhebî ilkeler doğrultusunda kaleme almayı hedeflemiş olup bu doğrultuda esbâb-ı nüzûl rivâyetleri nakletmiş olsa da Mücâdele Sûresi'nin "Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyetle bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." anlamındaki ilk âyetine konu olan zihâr hadisesi⁵⁴ ve Abese, Sûresi'nin "Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü..." şeklindeki ilk on âyetine konu olan Hz. Peygamber'in kendisi hakkında uyarıldığı Abdullâh ibn Mektûm hadisesinde⁵⁵ olduğu gibi zikretmiş olduğu ayetlerin arka planında mezhebî taassubunu görmediğimiz, genel kabul gören az sayıda da olsa sebep-i nüzûl rivâyetleri de nakletmektedir.⁵⁶

⁴⁷ Konuya dair yapılan bir diğer çalışma için bk. Mehmet Yusuf Haklı, "Kummî Tefsirinde Nüzûl Sebebi Emeviler Olduğu İddia Edilen Âyetlerin Değerlendirilmesi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/25 (2020), 225-237.

⁴⁸ "Onlar, mü'minleri bırakıp kafirleri dost edinen kimselerdir. Onların yanında izzet ve şeref mi arıyorlar? Halbuki bütün izzet ve şeref Allah'a aittir"

⁴⁹ el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/229.

⁵⁰ "Şüphesiz Allah katında, yeryüzünde yürüyen canlıların en kötüsü, inkâr edenlerdir. Artık onlar iman etmezler"

⁵¹ el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/398.

⁵² "...Sana gösterdiğimiz o rüyayı da, Kur'an'da lanetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları sınamak için vesile yaptık. Biz onları korkutuyoruz. Fakat bu, sadece onların büyük azgınlıklarını (daha da) artırdı."

⁵³ el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2/587. Benî Ümeyye karşıtlı olarak zikredilen örnekler için bk. Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/287, 1/311. Ancak bu ayetlerde yalnızca 'Benî Ümeyye hakkında nazil olmuştur' denilerek hadise anlatımına yer verilmez.

⁵⁴ el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 3/1050.

⁵⁵ el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 3/1131.

⁵⁶ Benzeri örnekler için bk. el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/81.

2. Kaynak ve Sened Kullanımı

Ebu'l Hasan el-Kummî, bu çalışmamızda işaret ettiğimiz esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinde kimi zaman isnadı kaydetmiş kimi zaman ise isnadları hafzederek doğrudan rivâyet metnini nakletmiştir.⁵⁷ Müellifin senedi hafzetmedeki tutumu Şii gelenek içerisinde senede verilen ehemmiyetin nispeten az olması yahut taraftarlarınca çokça bilinen rivâyetler olması nedeniyle zikretme gereği duymamış olmasından kaynaklı olduğu söylenebilir. Örneğin kaynakları arasında öne çıkan Ebu Abdullah'tan -İmam Ca'fer es-Sâdık'ı kastetmektedir-⁵⁸ yaptığı kimi rivâyetlerde isnâda yer vermeksizin rivâyeti ilk muhatap olarak naklettiğini dahi görmekteyiz. Bu da Şîa'ya göre rivâyetin senedinde masum imamlardan birinin olmasının yeterli olduğu kanısını destekleyici niteliktedir. Nitekim Şîa'ya göre nakledilen bir rivâyetin senedinde sahabeden yahut tabiinden bir kimsenin olması bir anlam ifade etmemekte; Şii ulema için aslanan nakledilen rivâyetin, söz konusu tabakalardan gelen ve de masum olduğuna inanılan imamlardan olmasıdır.⁵⁹

Müellifin bir diğer önemli kaynağı ise babası ve aynı zamanda hocası olan Ali b. İbrahim'dir. O, pek çok rivâyeti babasından nakletmiştir. Babasından naklettiği rivâyetlerde de kimi zaman sened zikrinde bulunmuş kimi zaman ise babasının Ebû Abdullah'a ref' ettiği rivâyetleri nakletmiştir.⁶⁰

Erken dönem şii müfessirlerden biri olan Ebu'l-Hasan el-Kummî'nin eserinde Cârûd Ziyâd b. Münzîr'den nakledilen çok sayıda rivâyet de bulunmaktadır.⁶¹ Ayrıca Ebu'l-Hasan el-Kummî'nin Cârûd Ziyâd b. Münzîr vasıtasıyla Muhammed b. Bâkır'dan yaptığı nakiller sayesinde -Öztürk'ün de ifade ettiği üzere- İmam Muhammed el-Bâkır'a ait tefsir, kısmen de olsa el-Kummî'nin eseri içerisinde günümüze ulaşmıştır.⁶² Bu da el-Kummî'nin eserinin muteber olarak kabul edilmesinde önemli bir etken olmuştur.

Sonuç

Tarihi süreç içerisinde Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen yahut gerçekleştiği söylenen kimi hadiseler, mezheplerin siyasî eğilimlerinin ve ideolojik düşüncelerinin şekillenmesine kaynaklık etmiştir. Mezhep taraftarları söz konusu hâdiseleri bir temel üzerine oturtmak istemiş, bu çerçevede de âyetlerin anlaşılması yahut açıklanması konusunda destekleyici bir unsur olan esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini naklederek Kur'ân-ı Kerîm'i referans olarak kullanmışlardır.

Erken dönem Şii tefsir geleneği içerisinde yer alan Ahbâri müellif Ebu'l Hasan Ali b. İbrahim b. Hâşim el-Kummî de tefsirinde bir yöntem olarak esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine oldukça fazla

⁵⁷ Kaynak ve senede yer vermeksizin naklettiği esbâb-ı nüzûl rivâyetleri için bk. el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/57, 81-82, 82-83, 86, 97, 99, 109-110, 138, 184, 185, 210-211, 221, 228, 296, 396. 2/428, 429, 435-436. 3/832, 833, 996, 1001, 1058, 1061...

⁵⁸ Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 87.

⁵⁹ Yusuf Suiçmez, *Şia Hadis Tarihi ve Hz. Muhammed'in Söz ile Fiillerinin Şif İmamlara Nispeti* (İstanbul: Endülüs, 2018), 23 İlgili diğer çalışmalar için bk. Abdulazîz Muhammed Nûr Velî, *Şîa ve Tarihi Rivâyetler*, çev. Mücahit Yüksel (Ankara: Ankara Okulu, 2014); Bekir Kuzudişli, "Şîa'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 59-92.

⁶⁰ el-Kummî'nin babası İbrahim b. Hâşim'in Ebu Abdullah'a ref' ettiği diğer rivâyetler için bk. el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/102-103. 2/556-557.

⁶¹ el-Kummî, Duhâ Sûresi'nin 3. âyetinin sebab-i nüzûlünü "Vahyin Hz. Peygamberden kesilmesi üzerine Hz. Hatice'nin 'belki de rabbın seni terk etti.' demesi üzerine nâzil olduğu" şeklindeki dikkat çekici rivâyeti Cârûd Ziyâd b. Münzîr'den nakletmiştir. el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 3/1164 Ancak esbâb-ı nüzûl rivâyetleri oldukça az sayıdadır. Cârûd Ziyâd b. Münzîr'den naklettiği diğer esbâb-ı nüzûl rivâyetleri için bk. 2/406, 804, 830.

⁶² Mustafa Öztürk, "Şîf-İmâmî Tefsir Kültürünün Genel Karakteristikleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3 (2010), 248.

yer vermiştir. Ancak onun nakletmiş olduğu esbâb-ı nüzûl rivâyetleri, Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasını kolaylaştırmaktan ziyade, kendi mezhebî ilkelerini temellendirme bir araç niteliğindedir. Nitekim müellif, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini nakledeken âyetlerin bağlamını dikkate almamaktadır. Öyle ki kimi âyetin anlaşılması noktasında destekleyici bir öğeye ihtiyaç duyulmasa yahut âyetin kastettiği mesaj açık bir şekilde belirtilmiş olsa dahi âyeti bir şekilde kendi mezhebî görüşlerini destekleyecek şekilde açıklamak üzere esbâb-ı nüzûl rivâyetleri nakletmektedir.

Müellif, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini mensubu olduğu İmâmiyye mezhebinin görüşleri çerçevesinde nakletmiş olup gerekli gördüğü yerde rivâyeti yeniden kurgulamaktan da çekinmemiştir. Nitekim İmâmiyye mensuplarına göre Ali b. Ebî Tâlib, Allah tarafından atanmış, Hz. Peygamber tarafından da vasî ilan edilmiştir. Bu görüş doğrultusunda rivâyetler nakleden müellif, söz konusu tutumunu kimi zaman kendi tabanını oluşturma gayesiyle kimi zaman var olan taraftarını kaybetmeme gayesiyle kimi zaman da taraftarlarının nefret duygusunu besleme gayesiyle, muhaliflerine karşı sert ithamlarda bulunarak onları fâsıklık ve küfürle suçlamıştır.

Kümmî'nin eserinde yer vermiş olduğu esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin genel itibarıyla Hz. Ali'nin imâmetini/hilâfetini meşru kılmaya yönelik olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kimi zaman Hz. Ali'nin hakkı olan hilâfeti gasp ettikleri düşüncesiyle Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman hakkında ya da Hz. Ali'nin imâmetine/hilâfetine karşı bir tutum sergiledikleri düşüncesiyle Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr hakkında genel kabul görmeyen uygunsuz ifadeler kullanarak esbâb-ı nüzûl rivâyetleri nakletmiştir. Ayrıca Benî Ümeyye hakkında da yerici ifadeler ve onları itham eden çeşitli sebeb-i nüzûl rivâyetlerine de yer vermiştir.

Tefsîru'l-Kummî, kendinden sonraki süreçte kaleme alınan Şîf tefsirlerinin yöntemini belirleyen ve Ulumu'l-Kur'ân dair yazılmış eserlerin ise temelini oluşturan bir özelliğe sahiptir. Her ne kadar bir rivâyet tefsiri kategorisinde yer almış olsa da eserinde rivâyetleri nakledeken mezhebî taassubuna göre açıklamalarda bulunması, onun bir dirâyet tefsiri özelliği taşıdığını da göstermektedir.

Kaynakça

- Abbâs el-Kummî, Şeyh Abbâs b. Muhammed. *el-Kunâ ve'l-Elkâb*. 3 Cilt. Tahran: Mektebetu's-Sadr, ts.
- Abdulazîz Muhammed Nûr Velî. *Şîa ve Tarihi Rivâyetler*. çev. Mücahit Yüksel. Ankara: Ankara Okulu, 2014.
- Âga Büzürg-i Tahrânî, Muhammed Muhsin b. Alî b. Muhammed Rızâ. *ez-Zerîa ilâ tesânîfi's-Şîa*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım., 1983.
- Albayrak, Hâlis. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Şule Yayınları, 5. Basım., 2016.
- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-. *Lisânü'l-Mîzân*. Mektebetü'l-Matbûati'l-İsâmiyye, ts.
- Ayâzî, Seyyid Muhammed Alî. *el-Müfessirûn Hayâtuhum ve Menhecuhum*. Tahran: Vizâratu's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-İslâmî, 1386.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2015.
- Baktır, Mustafa. "İçki". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000.

- Bulut, Halil İbrahim. *Dünden Bugüne Siyasî-İtikâdî İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu, 1. Basım, 2011.
- Çalışkan, İsmail. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. Ankara: Ankara Okulu, 2. Basım, 2012.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısrî ed-. *Tabakâtu'l-Müfessirîn*. Beyrût: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Demircan, Adnan. *Hız Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı*. İstanbul: Beyan, 1996.
- Emîn, İhsân. *et-Tefsîr bi'l-Me'sur ve Tatavvuruhu inde's-Şîati'l-İmamiyye*. Beyrût, 2000.
- Habibov, Aslan. *İlk Dönem Şî Tefsir Anlayışı*. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007.
- Habibov, Aslan. "İmâmiyye Şîası'nın Tefsir Tarihi ve Günümüze Ulaşan En Eski Şî Tefsirler". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2008).
- Haklı, Mehmet Yusuf. "Kummî Tefsirinde Nüzûl Sebebi Emeviler Olduğu İddia Edilen Âyetlerin Değerlendirilmesi" 12/25 (2020).
- Hamîdullah, Muhammed. *Aziz Kur'an -Çeviri ve Açıklama-*. ed. Ahmet Baydar. çev. Abdülaziz Hatip, Mahmut Kanık, ts.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. İstanbul: DİB Yayınları, 3. Basım., 2017.
- Hûî, es-Seyyidu'l-Ekber Ebu'l-Kâsım el-Mevsûî el-. *Mu'cemu ricâli'l-hadîs*. 24 Cilt. Necef: Mektebetu'l-İmâm el-Hûî, ts.
- Kartaloğlu, Habib. "İmamiyye'de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması: Şeyh Saduk ve Şeyh Müfid Örneği". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/24 (2011), 193-216.
- Kummî, Ebu'l Hasan Ali b. İbrahim el-. *Tefsîru'l-Kummî*. Kum: Müessesetu'l-İmâmü'l-Mehdî, 1435.
- Kuzudişli, Bekir. "Şia'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 59-92.
- Ma'rife, Muhammed Hadi. *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn fî sevbihi'l-Kaşîb*. el- Câmîatü'r-ridâviyye li'l-ulûmi'l-islamiyye, 1. Basım, 1418.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyaü't-Türâs, 2002.
- Necâşî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Alî en-. *Ricâlu'n-Necâşî*. thk. Mûsâ eş-Şebîrî ez-Zincânî. Kum: Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1997.
- Nüveyhız, Âdil. *Mu'cemu'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslam hatte'l-Asri'l-Hâdir*. Beyrût: Müessesetu Nüveyhid es-Sekâfiyye, 1988.
- Onat, Hasan. "Şî İmâmiyet Nazariyesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/1-2 (1992).
- Öz, Mustafa. "Necâşî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/475. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Öz, Şaban. "Şî İnançların Zuhur ve Şekillenmesinde Tarihî Hâdiselerin Rolü". *Diyanet İlmi Dergi* 44/3 (2008).
- Öztürk, Mustafa. "Şî-İmâmî Tefsir Kültürünün Genel Karakteristikleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3 (2010).

Sarıkaya, Asım. "Hz. Ebû Bekr'in İslâm Öncesi Hayatı". *Hazreti Ebu Bekir*. 9-22. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019.

Suiçmez, Yusuf. *Şia Hadis Tarihi ve Hz. Muhammed'in Söz ile Fiillerinin Şiî İmamlara Nispeti*. İstanbul: Endülüs, 2018.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-. *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Beyrut: Dâru Hicr, 2001.

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-. *el-Fihristu kütübi's-şîa ve usûlihim ve esmâu'l-musannifîn ve eshâbi'l-usûl*. thk. Seyyid Abdulazîz et-Tabâtabâî. Kum: Mektebetu'l-Muhakkiki't-Tabâtabâî, 1. Basım, 1420.

Yurdagür, Metin. "Ahbâriyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/490-491. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Mizânü'l-İtidâl*. Beyrût: Dârü'l Ma'rife, ts.

Summary

Asbāb al-nuzūl, one of the most important elements of 'ulūmu'l-Qur'ān in terms of understanding the Qur'ān, examines the events and conditions that caused the verses or suras to be revealed. From the early period onwards, mufassirin/commentators have used the narrations of asbāb al-nuzūl as a method of explaining the verses and included many narrations in their works. Abu al-Hasan al-Qummī, a Shi'ite author has referred to a large number of asbāb al-nuzūl's narrations. The author lived in a period called *The First Period* or *The First Narration Period*, in which aḥbārī thought was dominant and the source of tafsīr was based on the narrations transmitted from the imams.

al-Qummī belongs to the Imāmiyya sect of Shī'a and is considered one of the most respected scholars in hadith, fiqh, history and tafsir. The narrations of asbāb al-nuzūl quoted by the author serve as a tool to justify his sectarian principles, not to make the Qur'an easier to understand. Also he does not take the context of the verses into account when determining these narrations. So much so that even when the message of the verse is clearly stated, he cites these narratives in order to explain the verse in a way that supports his own sectarian views.

When we examine the narrations of asbāb al-nuzūl that he cited in his commentary, we see that the narrations that legitimize Ali's imamate and caliphate come to the fore. In this context, he sometimes narrated unaccepted and insulting narrations about Abu Bakr, 'Umar, and 'Uthman because he thought that they usurped the caliphate, which was Ali's right. Similar narratives exist about 'Aisha, Talha and Zubayr, who were thought to have taken a stance against Ali. There are also various narrations of asbāb al-nuzūl that make disparaging statements and accusations against the Banu Umayyah.

al-Qummī, applied these narrations in the context of the views of the Imāmiyya sect and did not hesitate to reconstruct the narration where necessary. In line with the idea of Imamate, Ali b. Abi Talib was appointed by God and declared a perfect guardian by the Prophet. The author has the same view.

al-Qummī, sometimes mentioned the isnad, at other times he eliminated the isnad and directly quoted the text in the narrations of asbāb al-nuzūl. It can be said al-Qummī's attitude in eliminating the isnad may be due to the relatively low importance attached to the isnad in the Shi'i tradition or the fact that he did not feel the need to mention it because of the narrations that were widely known by his followers. For example, in some of his narrations from Abu 'Abdullah, who is prominent among his sources, he did not include the isnād and cited the narration directly from him. This supports the Shī'a principle that the presence of an innocent imam in narration's isnad is sufficient.